

J. Poelstra, *Luiden van een andere beweging. Huishoudelijke arbeid in Nederland 1840-1920* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1996; Amsterdam: Het Spinhuis, 1996, xi + 402 blz., f47,50, ISBN 90 5589 064 2).

Over dienstboden liggen nu drie overzichtelijke boeken voor, waarvan twee dissertaties. Het eerste is het goed gedocumenteerde *Kaatje, ben je boven? Leven en werken van Nederlandse dienstbodes 1900-1940* van B. Henkes en H. Oosterhof (Nijmegen, 1985). Dit behandelt zaken als de keuze voor en voorbereiding op het dienstbodenbestaan, het zoeken van een dienstje, formele arbeidsomstandigheden, vakorganisatie, omgangsvormen en de van waardering tot grote onvrede uiteenlopende reacties van dienstboden op hun werk. Het tweede boek is de originele en veel geprezen dissertatie van B. Henkes *Heimat in Holland. Duitse dienstmeisjes 1920-1950* (Amsterdam, 1995). Zij onderzocht de komst van Duitse dienstboden naar Nederland en beschreef zowel de ervaringen en opvattingen van 'vrouwelijke nieuwkomers' als die van de mensen en instanties die binnen de ontvangende samenleving met hen te maken kregen in een bovendien politiek gecompliceerde periode. Zich baserend op zowel tijdsdocumenten als interviews diepte Henkes niet alleen een bepaald aspect van de geschiedenis van dienstboden uit maar leverde zij ook een bijdrage aan de discussie rond de betekenis van het begrip nationale identiteit. De dissertatie van de aan de Universiteit van Amsterdam verbonden historica Poelstra — het resultaat van stug volhouden, zoals het voorwoord leert — gaat aan beide boeken vooraf omdat dit over de periode tussen 1840 en 1920 gaat. Anders dan de ondertitel suggereert, behandelt Poelstra niet zozeer de huishoudelijke arbeid zelf als wel het denken daarover, zoals terug te vinden in wetsvoorstellen, juridische en politieke debatten, damesbladen en een tijdsdocument als *Dienstboden de ergste plaag des levens* uit 1857. Deels komt dit door het beschikbare bronnenmateriaal, deels door haar specifieke belangstelling. Volgens Poelstra immers waren het de werkgevers — *de iure* de man, *de facto* de echtgenote — en de wetgever die benoemden wat dienstboden waren, welke rechten en plichten zij hadden en hoe zij zich dienden te gedragen. Omdat Poelstra dus vooral toont hoe de burgerij haar dienstboden zag, had de ondertitel beter 'burgerlijke opvattingen over huishoudelijke arbeid' kunnen luiden.

Het boek valt in drie delen uiteen, wat overigens niet uit de inhoudsopgave valt op te maken. Het eerste deel (over de jaren veertig) gaat over het standsonderscheid tussen dienstboden en hun werkgevers en behandelt vooral de oorspronkelijke juridische basis van het huispersoneel. Het tweede deel (tot en met de jaren tachtig) behandelt het denken over vrouwenarbeid, onder meer in samenhang met de vermeende onzedelijkheid van vrouwen uit lagere klassen. Het derde deel (vanaf de jaren negentig) gaat over huishoudelijke arbeid als vak, zowel in de politiek als de maatschappij. In het algemeen geldt dat Poelstra de ontwikkelingen van het debat in chronologisch opzicht braaf volgt, maar met weinig theoretische verdieping of veralgemenisering en weinig vergelijkend (met andere landen of andere beroepen zoals winkelbedienden). Hierdoor staat het boek tamelijk op zichzelf. De einddatering 1920 uit de ondertitel is in zoverre ongelukkig dat dit niet het eindpunt van het door haar onderzochte debat is. Hoofdstuk 11 gaat dan ook nog in op de jaren twintig en zelfs later.

Een echt verhelderend antwoord op de centrale vraag waarom werkgevers hun vrouwelijk huispersoneel zo negatief waardeerden, namelijk als anders en vooral 'minder', biedt het boek niet. In haar conclusie begint Poelstra het antwoord te zoeken in de kwalificatie van vrouwenarbeid. Het anders zijn van dienstboden verklaart zij deels uit seksesegregatie (waarbij zij tussendoor poneert dat de specifieke opvattingen over huishoudelijke arbeid ten grondslag hebben gelegen aan het algemene denken over vrouwenarbeid als 'anders' en minderwaardig), deels uit beperkingen van de vrouwenbeweging die wel de toetreding van vrouwen tot het

arbeidsterrein buitenshuis bepleitte maar niet een herverdeling van arbeid binnenshuis: 'De huishouding bleef vrouwendomein' (284). Volgens Poelstra werden huisvrouwen in de dagelijkse omgang met dienstboden geconfronteerd met hun eigen 'onbestemde positie' (zij geen echte werkgeefster en de bode geen volwaardige arbeidskracht). Hoewel de vrouwenbeweging steeds meer aspecten van de machtsongelijkheid tussen mannen en vrouwen ter discussie stelde, gold dit niet voor een gelijkere verdeling van de verantwoordelijkheid voor het huishouden. Pas toen de in dit opzicht als bliksemafleiders fungerende dienstboden verdwenen, kon de huishoudelijke arbeidsdeling naar sekse een politiek strijdpunt worden (291). Dit betoog geeft wel een belangrijke politieke dimensie van het onderwerp van deze dissertatie aan maar verklaart nog steeds niet waarom er nu zo op het huispersoneel werd afgegeven door zowel vrouwen als mannen.

Bob Reinalda

M. Keyser, J. F. Heijbroek, I. Verheul, ed., *Frederik Muller (1817-1881). Leven en werken* (Bijdragen tot de geschiedenis van de Nederlandse boekhandel. Nieuwe reeks II; Zutphen: Walburg pers, 1996, 319 blz., f49,50, ISBN 90 6011 964 9).

Deze artikelenbundel is uitgebracht ter gelegenheid van het honderdvijftigjarig bestaan van de Koninklijke vereniging ter bevordering van de belangen des boekhandels, thans onderdeel van de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam. Het woord 'boekhandel' had toentertijd een bredere betekenis dan tegenwoordig: het bestreek alles wat met het boekenvak te maken had, waaronder ook het uitgeven van boeken.

Frederik Muller was een van de oprichters en een van de meer gerespecteerde antiquariaats-boekhandelaars van zijn tijd. Als zoon van een doopsgezind predikant, later hoogleraar, vatte hij al snel liefde voor het boek op. Hij was een *self-made man* en leerde het vak in de winkel van zijn oom. Zijn loopbaan begon als bibliograaf/catalogiseerder van de bibliotheek van de doopsgezinde kerk. Ook toen hij later een eigen antiquariaat begon, stelde hij nog steeds zelf zijn catalogi samen en gaf die zelf uit. Op grond van buitenlandse voorbeelden streefde hij naar hogere bibliografische standaarden dan toen gebruikelijk waren, en zijn voorbeeld vond navolging omdat men snel inzag dat een systematische catalogus weliswaar meer tijd kostte, maar wel een grotere omzet tot gevolg had. Door bij veilingen de kavels niet gesorteerd naar formaat maar naar onderwerp aan te bieden, wist Muller de omzet verder te verhogen.

Deze motieven spelen in de verschillende artikelen steeds door elkaar heen: Muller was een enthousiast verzamelaar van boeken en prenten, maar vooral voor de verkoop; hij streefde naar betrouwbaarheid, maar met het doel de winst te vergroten en we kunnen ons niet aan de indruk onttrekken dat wanneer hij iets schijnbaar onbaatzuchtig deed, hij hoopte dat het daarmee verworven respect de omzet ten goede zou komen. Het beste voorbeeld is waarschijnlijk de aanleiding tot deze bundel: hij schonk driehonderd kostbare werken voor een bibliotheek, mits deze in zijn woning zou worden ingericht, en wilde later toen de bibliotheek weinig bleek te worden gebruikt deze wel weer terugnemen. Gelukkig is dat niet gebeurd.

De enige uitzondering hierop is zijn houding ten opzichte van het auteursrecht. Het artikel hierover van Chris Schriks (127-143) was voor mij het hoogtepunt van de bundel. Het auteursrecht was in Nederland tot 1881 uitzonderlijk slecht beschermd. Muller was een van de zeer weinigen die zagen dat het morele recht van de schrijver/vertaler en het zakelijke recht van de uitgever beide wettelijke bescherming behoeven.

Het boek is het resultaat van een project in samenwerking met derdejaars studenten, hetgeen